

СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ: СУТНІСТЬ, МЕТОДИ, ФОРМИ

Ю. В. КЛЮЧАН

За нестабільних умов сучасного буття, важкого економічного становища українців збільшується кількість девіацій в суспільстві. Адиктивна, аморальна, саморуйнівна поведінка особистості стають засобами відходу людей від тяжкої реальності, делінквентна – виживання в складних умовах життєдіяльності. Однак різноманітні девіації спричиняються й іншими факторами, з-поміж яких психологічний, генетичний, соціальний. Саме соціальні фактори (навчально-виховний заклад, засоби масової комунікації, групи ровесників, сім'я) відіграють вирішальну роль у соціальному розвитку особистості учня професійно-технічного навчального закладу (надалі ПТНЗ), його схильності чи протистоянню антисуспільним діям. Сприятливі умови виховання в соціальному середовищі уможливають корегування нестабільного, суперечливого юнацького характеру, спрямування бурхливої активності в позитивне соціальне русло. Тому активізується необхідність соціально-педагогічної профілактичної діяльності в юнацькому середовищі в умовах ПТНЗ.

Превентивна діяльність стала об'єктом дослідження вчених різних наукових галузей. Наукові підвалини соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки заклали та розвивають українські вчені О. Безпалько, І. Зверева, А. Капська, В. Лютий, Н. Максимова, С. Толстоухова та ін. Ефективні форми профілактичних занять із дітьми та молоддю вивчають І. Волкова, О. Колісник, І. Сіваченко; проблему формування та популяризації здорового способу життя – Н. Зимівець, В. Крушельницький, Т. Мірошніченко, С. Омельченко, О. Яременко. Проблема попередження адиктивної поведінки досліджувалася Г. Золотовою, правопорушень – Є. Змановською, В. Оржеховською, О. Поляновською, асоціальної поведінки учнів закладів профтехосвіти – О. Удаловою. Наукові доробки Л. Бабенко, В. Бакатанової, С. Вдович, В. Ковальчук, Л. Кримчак, О. Макаренко, Л. Набоки, І. Сахневич, І. Фічори, І. Шевченко, А. Шпакович спрямовані на вирішення проблеми адаптації та виховання учнів закладів профтехосвіти. Однак недостатньо дослідженою залишається проблема профілактики делінквентної поведінки серед учнівської молоді.

Мета статті – дослідити сутність, методи, форми соціально-педагогічної профілактики делінквентної поведінки серед учнів ПТНЗ.

Передусім, варто зазначити, делінквентну поведінку особистості розглядаємо видом девіантної поведінки, „що не відповідає суспільним нормам та завдає шкоди особисто людині, оточенню, суспільству взагалі” [7, с. 358]. У свою чергу, під делінквентною поведінкою (лат. *delinquens* – провина) розуміємо таку, „що порушує норми громадського правопорядку, загрожує благополуччю інших людей або суспільству взагалі та може бути правомірно покараною” [8, с. 360]. В науковій літературі прийнято виокремлювати такі види делінквентної поведінки:

- адміністративні правопорушення (порушення правил дорожнього руху, дрібне хуліганство, інші делікти, що визначені переліком законодавства про адміністративні правопорушення);

- дисциплінарні проступки (винне невиконання або неналежне виконання працівником своїх трудових обов'язків, що призводить до дисциплінарної відповідальності, передбаченої трудовим законодавством);

- злочини (суспільно небезпечні діяння, передбачені кримінальним законом, як-от убивство, тероризм, зґвалтування тощо) [4].

Звісно, вчинення деліктів призводить до дисциплінарного, адміністративного, кримінального покарань, які мають забезпечити захист суспільства від делінквентів та їхню ресоціалізацію. Однак загальновідомим є факт рецидивів правопорушень, оскільки причини їх криються в різноманітних факторах, виправити які система пенітенціарних закладів найчастіше не в змозі. Тому виникає необхідність в активізації соціально-педагогічної профілактики

делінквентної поведінки як організаційно-виховних заходів, спрямованих на попередження основних причин та умов, що спричиняють протиправні дії в поведінці особистості, групи.

Особливо схильною до вчинення деліктів є така категорія молоді, як учні ПТНЗ, що пов'язано з психовіковими та соціальними особливостями їхнього розвитку, яким притаманні „з одного боку, ранне професійне самовизначення, соціальна адаптація і формування життєвої перспективи, прагнення до самостійності, а з іншого, емоційна нестабільність, неадекватна самооцінка, суперечливість психологічних прагнень, ціннісних установок” [12, с. 49]. Відомо, що велика кількість контингенту учнівської молоді – це діти-сироти та напівсироти (соціальні, біологічні), з проявами девіантної, асоціальної поведінки, вихідці з педагогічно занедбаних і матеріально незабезпечених родин; у них нівелиються сімейні цінності, діти майже неготові до життєдіяльності в певній громаді, суспільстві в цілому. Спричинити різноманітні девіації, протиправні дії в поведінці учнів може різке падіння престижу освіти в учнівському середовищі, у зв'язку з тим, що вона не забезпечує гідний життєвий рівень, не гарантує стабільний заробіток, що може перешкоджати якісному професійному навчання, призвести до зневіри у власних можливостях, обраній спеціальності. В юнацькому віці зростає рівень тривоги, кількість психопатій, гострих проявів певних властивостей характеру, які посилюють можливість психічних травм та девіантної поведінки [5; 6]. Учні перебувають у ситуації соціального й особистісного самовизначення, яка передбачає знаходження свого місця у дорослому світі. Наприклад, А. Мудрик виокремив три групи завдань, вирішення молоді людиною яких є необхідною умовою її просоціального вдосконалення: природно-культурні (засвоєння елементів етикету, ведення здорового способу життя, зміна ставлення до життя згідно з статевовіковими та індивідуальними можливостями); соціально-культурні (залучення до певного рівня суспільної культури); соціально-психологічні (становлення самосвідомості, зокрема досягнення певної міри самопізнання, наявність відносно цілісної Я-концепції, певного рівня самоповаги; самовизначення, тобто знаходження певної позиції у різноманітних сферах життєдіяльності, вироблення планів на майбутнє життя стосовно пошуку позиції у стосунках із ровесниками протилежної статі, уявлення про власне майбутнє житло, проведення вільного часу; самореалізація як прояв активності у значимих сферах життєдіяльності та взаємовідносин); самоутвердження, тобто досягнення суб'єктивної задоволеності результатом та (або) процесом самореалізації) [11, с. 22 – 25].

Отже, актуальність проблеми попередження делінквентної поведінки в учнівському середовищі та наявність необхідних ресурсів для вирішення цієї проблеми в умовах ПТНЗ (людських, інституціональних, інформаційних, матеріальних), потребує дослідження мети, завдань, методів, форм профілактики правопорушень.

Загальною метою соціально-педагогічної профілактики делінквентної поведінки учнів ПТНЗ є створення умов для розвитку правомірної поведінки юнаків і дівчат, соціальної толерантності до прав, свобод інших, поваги до законів, норм та цінностей суспільства, формування неприйняття та категоричної відмови від негативних стандартів поведінки. Поняття правомірної поведінки ретельно вивчено в дисертаційному дослідженні О. Поляновської й есплікується автором як дотримання правил і норм поведінки дітьми, їхня правова обізнаність, володіння вмінням продуктивного вирішення конфліктних ситуацій, самоконтроль поведінки та здібність до самокритики, сформованість внутрішньої мотивації до навчальної діяльності [14, с. 9]. Досягнення цієї мети передбачає реалізацію таких завдань: інформування молоді про причини, наслідки делінквентної поведінки; роз'яснення правових норм; виправлення негативних якостей, властивостей особистості, що можуть провокувати правопорушення (агресивність, імпульсивність, неврівноваженість, неадекватна самооцінка); надання альтернативи негативній поведінці, зокрема активізація соціально-позитивного дозвілля, в якому можуть проявитися соціально-значимі якості особистості (соціальна толерантність, активність, відповідальність); організація соціально-педагогічного середовища навчального закладу.

Відомо, що методи соціально-педагогічної роботи – це сукупність прийомів і способів, які використовуються для стимулювання розвитку потенційних можливостей особистості, конструктивної діяльності щодо зміни несприятливої життєвої ситуації чи розв'язання проблем та досягнення різноманітних професійних завдань соціального педагога [1, с. 43]; форми соціально-педагогічної роботи – варіанти організації взаємодії соціального педагога із соціальними суб'єктами, „спрямовані на створення умов для позитивної активності дітей та молоді, вирішення відповідних завдань соціалізації, надання допомоги та підтримки” [3, с. 522].

Доведено, що особистість опановує інформацію швидше в процесі активного абсорбування знань, ставлячи запитання й обговорюючи незрозумілі аспекти. Тому застосовувати в ході соціально-педагогічної профілактичної роботи з учнями важливо ті методи усвідомлення цінностей суспільства, які уможливають прояв юнака чи дівчини як суб'єкта виховання: дискусія, диспут, мозковий штурм.

Дискусія є ефективним засобом формування власної позиції молодшої людини, її ставлення до певних питань. У процесі дискусії учні вчать аргументувати свою позицію, розширювати, поглиблювати, змінювати свої думки [2, с. 6]. Диспут – метод формування міркувань, оцінок, переконань шляхом зіткнення думок, участь у якому дає можливість учням аналізувати поняття і докази, захищати свої погляди, що сприяє активізації узагальненості, стійкості, гнучкості знань, які здобуваються ними [16, с. 57]. Засобом швидкого включення учнів у роботу на основі вільного висловлення своїх думок є мозковий штурм, який доцільно проводити при обговоренні суперечливих питань, стимулюванні невпевнених учнів до участі в заході, зборі великої кількості ідей (без обґрунтування, роз'яснення) протягом короткого проміжку часу, що уможлиблює появу відчуття затребуваності, значимості кожної особистості [2, с. 6].

Виправленню негативних рис особистості учнів, формуванню ефективних моделей поведінки та отриманню досвіду соціальної взаємодії сприяють групові форми роботи, тренінг зокрема. Довірлива атмосфера, що з'являється між учасниками тренінгу, які розсаджуються колом, дозволяє їм вільно спілкуватися та невимушено засвоювати алгоритми вирішення різноманітних життєвих ситуацій, розігруючи їх. В залежності від досвіду, який необхідно набути, можливе проведення психологічних або соціально-педагогічних тренінгів, які мають улаштовувати відповідні фахівці.

Дієвими у процесі соціально-педагогічної профілактики правопорушень є інтерактивні ігрові та театралізовані форми роботи з учнями, оскільки передбачають включення учасників до дійства, наприклад, ігрова програма, інтерактивна акція, ток-шоу, змагання команд КВК, театралізована та пластично-хореографічна вистава, форум-театр, плейбек-театр тощо.

З допомогою гри „моделюються різні ситуації, в яких формуються й відпрацьовуються необхідні навички” [2, с. 10]. Соціальний педагог, виконуючи профілактичну функцію в ПТНЗ, може застосовувати соціально-творчі ігри (соціально-рольові, ділові, режисерські, театралізовані), які сприяють розвиткові фантазії, емоційної мобільності особистості, усвідомленню соціальних ролей, формуванню професійних умінь, навичок, розвитку професійної самосвідомості учнів.

Інтерактивні акції являють собою низку заходів профілактичного спрямування, як-от поширення спеціальної літератури, презентація діяльності організацій, що здійснюють превенцію різноманітних суспільних девіацій [2, с. 10].

Цікавою формою роботи є ток-шоу, яке соціальний педагог ПТНЗ може організувати в учнівському колективі, запросивши до участі спеціалістів із певної проблеми, наприклад медиків, юристів, психологів, вихователів пенітенціарних закладів та ін. Упродовж спілкування з ними, юнаки та дівчата мають змогу усвідомити вплив різноманітних правопорушень на психологічний розвиток особистості, соціальний статус, майбутні життєві перспективи.

Участь учнів у виставах уможлиблює засвоєння ними соціально-позитивних ціннісних орієнтацій через вживання в певний образ, дію. У театралізованій виставі має бути певний сюжет (повчальна притча), „де дійові особи є носіями певних характерів, учинків, де напружено відбувається боротьба між позитивом і негативом” [2, с. 9]. Основним засобом вираження в пластично-хореографічній виставі є пластика (міміка, жести, рухи тіла); вистава потребує виразних костюмів, музичного супроводу тощо [2, с. 9].

Форум-театр являє собою ефективну методику профілактики правопорушень, оскільки передбачає інтерактивну роботу в групі, „пошук в рамках запропонованої вистави разом із учасниками...шляхів вирішення проблеми чи виходу зі складної життєвої ситуації” [15, с. 7] з метою надання особистості „інформації та набуття навичок вирішення проблеми...з використанням досвіду інших людей та з підключенням можливостей власного емоційного інтелекту” [15, с. 12]. Найважливішим моментом у даній методиці є усвідомлення учнем ПТНЗ існування різноманітних позитивних шляхів вирішення психовікових задач, соціальних проблем, що, у свою чергу, має стати своєрідним утримувачем від деліктів.

Унікальною соціальною взаємодією є плейбек-театр, в якому „одна людина розповідає історію чи випадок із свого життя, обирає акторів для виконання ролей, а потім спостерігає, як ця історія негайно відтворюється й набуває артистичної форми й послідовності” [13]. Цінним є те, що в плейбек-театрі поважають унікальність кожної особистості, це, у свою чергу, може сприяти розвитку самоповаги, адекватної самооцінки учнів, очікуванню позитивного ставлення від інших, розумінню важливості зміцнення позитивних соціальних зв'язків.

Активізація соціально-позитивного дозвілля юнаків та дівчат передбачає також залучення молоді до волонтерської діяльності – „будь-якої соціальної, суспільно корисної, систематичної та вмотивованої неприбуткової діяльності фізичних та юридичних осіб, що провадиться шляхом виконання робіт, надання послуг громадянам, організаціям і суспільству загалом” [9, с. 37]. Участь учнів у волонтерській діяльності сприяє розвитку їхньої соціальної активності,

ініціативності, відповідальності; є своєрідним гальмом необдуманих вчинків, що дає змогу зрівноважити у свідомості молодшої людини поняття „індивідуальне” й „соціальне”, тобто зрозуміти, що гармонійна особистість визначається як власними якостями й цілями, так і через зв'язки з іншими людьми, реалізовує як власні можливості, так і групові цілі.

Організація соціально-педагогічного середовища ПТНЗ, як відкритої соціально-педагогічної системи, де мають створюватися умови позитивного соціального розвитку учнів, долучення їх до соціуму, моделювання реальних життєвих ситуацій, важливих для самоствердження [10, с. 284], передбачає роботу на внутрішньому й зовнішньому його рівнях.

На першому передбачається: вдосконалення учнівського самоврядування, тобто створення чи реорганізація різноманітних комісій; розвиток шкільних традицій (історія, свята, гімн, герб, прапор, норми одягу, вітання) як основи життєдіяльності учнівського колективу; робота з педагогічними працівниками ПТНЗ з метою розвитку їхньої готовності до сприяння профілактиці правопорушень в учнівському середовищі через проведення дискусій, тренінгів, семінарів, конференцій; робота з батьками учнів задля підвищення рівня їхніх виховних можливостей щодо попередження девіантних проявів у поведінці їхніх дітей шляхом організації регулярних зустрічей, індивідуальних та групових консультацій, інформування через листування, телефонний зв'язок.

На зовнішньому рівні передбачається співпраця ПТНЗ з такими установами, закладами:

- правоохоронними органами, службами у справах дітей з метою поширення правової обізнаності учнів, усвідомлення наслідків за скоєння різноманітних правопорушень;
- громадськими організаціями, центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді з метою долучення учнів до волонтерської діяльності, забезпечення участі в різноманітних молодіжних ініціативах, акціях;
- культурно-дозвіллевими закладами для організації соціально-позитивного, анімаційного дозвілля учнівської молоді.

Таким чином, досліджені форми, методи, що використовуються в соціально-педагогічній профілактиці делінквентної поведінки учнів ПТНЗ, відповідають окресленим завданням, меті. Усвідомленню молоддю правових норм, причин та наслідків делінквентної поведінки сприяють дискусії, диспути, мозкові штурми; розвиткові соціально-позитивних рис особистості й виправленню негативних – тренінги, ігри. Застосування інтерактивних ігрових та театралізованих форм роботи уможливорює засвоєння учнями соціальних ролей, формування неприйняття та категоричної відмови від негативних стандартів поведінки, розвиток умінь продуктивного вирішення конфліктних ситуацій. Участь юнаків і дівчат у волонтерській діяльності є дієвим засобом активізації соціально-позитивного дозвілля як альтернативи делінквентній поведінці. Ефективність профілактичної діяльності залежить також від організованості соціально-педагогічного середовища ПТНЗ, що передбачає створення умов для само- і соціального розвитку молоді в навчальному закладі, роботу з педагогічними працівниками, батьками учнів, налагодження співпраці з представниками різноманітних соціальних інституцій, закладів, установ, координація діяльності з якими може виявитися корисною для розвитку правомірної поведінки юнаків та дівчат, соціальної толерантності до прав, свобод інших, поваги до законів, норм і цінностей суспільства. Перспективами подальших розвідок у цьому напрямі є розробка програми соціально-педагогічної профілактики делінквентної поведінки учнів ПТНЗ.

Список використаної літератури:

1. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях / О. В. Безпалько. – К. : Центр навч. л-ри, 2003. – 134 с.
2. Волкова І. В. Ефективні форми профілактичних занять із дітьми і молоддю / І. В. Волкова, О. В. Колісник, І. Г. Сіваченко // Основи здоров'я. – 2011. – № 12 (12). – С. 5 – 14.
3. Заверико Н. В. Форми соціальної/соціально-педагогічної роботи / Н. В. Заверико // Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. – 2-ге видання / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – Київ, Сімферополь : Універсум, 2013. – 522 с.
4. Змановская Е. В. Девиантология. Психология отклоняющегося поведения / Е. В. Змановская. – М. : Академия, 2004. – 288 с.
5. Кон И. С. Психология юношеского возраста : (проблемы формирования личности) : [учеб. пособие для студентов пед. ин-тов] / И. С. Кон. – М. : Просвещение, 1979. – 175 с.
6. Личко А. Е. Психопатия и акцентуации характера у подростков / А. Е. Личко. – Л. : Медицина, 1983. – 256 с.
7. Лютий В. П. Поведінка девіантна / В. П. Лютий // Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. – 2-ге видання / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – К., Сімферополь : Універсум, 2013. – С. 358 – 360.

8. Лютий В. П. Поведінка делінквентна / В. П. Лютий // Енциклопедія для фахівців соціальної сфери. – 2-ге видання / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – Київ, Сімферополь : Універсум, 2013. – С. 360 – 363.
9. Лях Т. Л. Волонтер / Т. Л. Лях // Соціальна педагогіка : мала енциклопедія / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. – К. : Центр учбової л-ри, 2008. – С. 36 – 39.
10. Максимовська Н. О. Соціальне виховання студентської молоді у соціально-педагогічному середовищі вищого навчального закладу / Н. О. Максимовська // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. праць : в 2 кн. кн. 2. Вип. 12. – К., 2008. – С. 281 – 287.
11. Мудрик А. В. Социальная педагогика / А. В. Мудрик ; под ред. В. А. Сластенина. – 4-е изд., дополн. – М. : Академия, 2003. – 200 с.
12. Набока Л. Удосконалення виховного процесу у професійно-технічному навчальному закладі / Л. Набока // Професійно-технічна освіта. – 2001. – № 2. – С. 49 – 51.
13. О „Плейбек-Театре” / В. Нида [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://flogiston.ru/articles/therapy/playbackhttp://www.altruism.ru/sengine.cgi/5/28/11>
14. Поляновська О. Р. Соціально-педагогічні умови профілактики правопорушень дітей-сиріт молодшого шкільного віку в навчально-виховних закладах інтернатного типу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 / О. Р. Поляновська ; Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К., 2012. – 21 с.
15. Форум-театр : формула виходу з кризи : [навч.-метод. посіб.] / Л. Гук, М. Григоріва, Д. Доусет, О. Єделева та ін. – К., : Школа Рівних можливостей 2007. – 68 с.
16. Харченко С. Я. Соціально-педагогічні технології : [навч.-метод. посіб. для студентів вищ. навч. закл.] / С. Я. Харченко, Н. П. Краснова, Л. П. Харченко. – Луганськ : Альма-матер, 2005. – 552 с.